

СОЁЛ ХҮНИЙ ОРШИХУЙН ҮЗЭГДЭЛ БОЛОХ НЬ

Р.Дарьхүү (Ph.D)

МУИС-ийн ШУС-ийн Хүмүүнлэгийн ухааны салбар

Философи, шашин судлалын тэнхим

Б.Буянхишиг (МА)

МУИС-ийн Бизнесийн Сургууль

Түлхүүр үг: Хүний оршихуй, мэдлэг, хэл, үнэлэмж, хэм хэмжээ, харилцаа, бэлгэдэл

Товч утга: Орчин үед соёлыг хүн төрөлхтөний язгуур үнэт зүйл, улс үндэстний оршин тогтнохын нэг гол үндэс, тусгаар тогтнолын баталгаа болохыг дэлхий нийтээр хүлээн зөвшөөрч, нийгэм, эдийн засгийн өсөлт, хөгжлийн нэг гол хэмжүүр нь соёлын хөгжил гэдгийг ЮНЕСКО тунхаглаж, соёлын хөгжлийг тэргүүн зэрэгт тавих уриалгыг гаргаад байгаа билээ.

Соёлгүйгээр нийгэм ба хүн оршин байж чадахгүй. Соёл нь хүнийг бүх талаар хөгжүүлж, төлөвшүүлж байдаг идэвхтэй бүтээлч шинж чанарыг агуулсан хүний оршихуйн үзэгдэл, үнэт зүйл болох талаар энэхүү өгүүлэлд авч үзсэн болно.

Соёл хэмээх ойлголт нь нэр томъёоны хувьд латин хэлний газрыг боловсруулах, соёлуулах гэсэн утгатай үгнээс гаралтай. Соёл нь өргөн агуулгатай, олон хэлбэртэй бөгөөд хүний амьдрал, үйл ажиллагааны салшгүй хэсэг юм. Соёл нь нэг талаас хувь хүний идэвхтэй, бүтээлч мөн чанарын биелэл, хүний үйл ажиллагааны үр дүн, нөгөө талаас иргэншлийн үйл явцад илрэх сөрөг үзэгдлийг нийгмийн зүгээс хянах, зохицуулах үүрэгтэй хүнийг бүтээх буюу хүмүүнжүүлэх үйл ажиллагаа юм.

Соёл нь нийлмэл үзэгдэл бөгөөд түүний тухай ойлголт олон янз байдаг. Соёлыг судалдаг соёлын философи, соёл судлал, соёлын хүн судлал, соёлын түүх, соёлын социологи зэрэг шинжлэх ухааны олон салбар байна. Соёлын талаарх зарим үзэл баримтлалыг авч үзье. Соёлын тухай шинжлэх ухааны анхны тодорхойлолтыг 1871 онд АНУ-ын хүн судлаач Э.Тайлор өгсөн буй. Түүний үзлээр, “Соёл бол нийгмийн гишүүний хувьд хүний хуримтлуулж авсан бүх авьяас чадвар, дадал хэвшил буюу ерөөс хүний нийгэмдээ амьдран аж төрөхийн эрдэм ухаан мөн”. Энэхүү тодорхойлолтод соёл бол хүнийг төлөвшүүлэх үүрэгтэй оюун санааны үзэгдэл болох талаас онцолсон байна.

Философич Ф.Ницшегийн үзлээр, “Соёл бол алтан дундаж хүмүүсийн үйлдлийн хэм хэмжээ төдийгүй, бас үлэмж хүмүүсийг төрүүлж, өөд нь татдаг хүчин зүйл байх ёстой”¹. Философич Н.А.Бердяевын үзлээр, “Соёл бол ариун зүйл. Соёлын хувьд дээд зүйлс нь үнэн, сайхан, шударга ёс, хайр, буян зэрэг бөгөөд тэдгээрийг өөрийн эрхэмлэл болгож буй хүн жинхэнэ соёлтой байдаг”. Философич Т.Карверын үзлээр, “Соёл бол хүний эрхэм чанарыг байнга хэрэгжүүлэхийн тулд нэмэлт хүч чармайлт гаргах үйл ажиллагаа болно”. Байгаль судлаач, философич В.Оствальдын үзлээр, “Соёл нь хүний хувьд адгууснаас ялгагдах гол ялгаа юм”.

Социологич У.Самнерын үзлээр, “Соёл бол амьдралынхаа нөхцөлд дасан зохицох хүний чадварын нийлбэр мөн”².

Сэтгэл судлаач З.Фройдын үзлээр, “Соёл бол амьтны ертөнцөөс гаралтай бидний өвөг дээдсийн амьдралаас бидний өөрсдийн амьдралыг ялгаатай болгож, хүнийг байгалаас хамгаалах ба хүмүүс хоорондын харилцааг тохируулах гэсэн хоёр зорилгод үйлчилж өгдөг тийм хүн төрөлхтний ололтууд ба зохион байгуулалтуудын нийлбэр мөн. Соёл нь хүний анхдагч дур хүсэл, анхдагч догдлолоос янз бүрийн хар муу хүч гарч ирэхийг саатуулагч хамгаалах механизм юм.”³ Сэтгэл судлаач Г.Рохаймын үзлээр, “Соёл нь хөөрлийн бүх илрэл, ажиллагааг саатуулагч, эсвэл өөгшүүлэгч бүх зүйлс, товчхон хэлэхэд, нийгэм дэх лугшилтыг намжаагч, эсвэл тэдгээрийн гажуу хэрэгжих бололцоог төрүүлэгч бүх зүйлс юм”.

Соёл нь хүний төрмөл биш, олдмол шинж мөн. Энэ талаар хүн судлаач Маргарет Мийд хэлэхдээ: “Хүүхэд ямар хүн болж өсч хүмүүжих нь ямар соёлын орчинд байсантай шууд холбоотой. Хүний төрөлх чанар бараг ач холбогдолгүй. Хүн бол соёлын онцлог чанарын бүтээгдэхүүн юм. Соёл дотор л хүн хүн болдог.”⁴ гэжээ.

¹ Р.Дарьхүү. Нийгмийн тухай мэдлэг. УБ., 2014. 63-64 дэх тал

² Мөн тэнд.

³ Мөн тэнд.

⁴ Д.Бум-Очир.Л.Мөнх-Эрдэнэ. Нийгэм-соёлын антропологийн үүд. УБ., 2012

Соёл бол хүний хөгжлийн үйл явц гэж хэлж болно. Соёл нь нийгмийн гишүүн болох хүнд байдаг мэдлэг, ёс суртахуун, урлаг бусад зүйлсийн нийлбэр бөгөөд хүний хөгжлийн түвшинг тодорхойлогч үзэгдэл мөн. Профессор Т.Дорждагвын үзлээр, "...соёл ба бие хүний харилцан үйлчлэлийн асуудлыг авч үзэхэд зөвхөн соёлыг бүтээгч хүний хийгээд хүнийг бүтээгч соёлын гүйцэтгэх үүргүүдийг илрүүлэн гаргах төдийгүй, соёлоос бие хүнд төлөвшүүлдэг оюун сэхээ /интеллект/, оюун ухаан, чөлөөт байдал, бүтээлч чадавх зэрэг чанаруудыг судлах нь онцгой сонирхол татаж байдаг юм. Соёл нь эдгээр чиглэлээр бие хүний агуулгыг илүү тодорхой нээн гаргаж чадна"⁵. Ийнхүү соёл нь биеэ авч явах хэм хэмжээг төлөвшүүлэх, урлан бүтээх, хүнийг хөгжүүлэх хүмүүсийн хамтын амьдрал үйл ажиллагааны хэрэгсэл болно.

Соёл бол байгалийн зүйлийг нийгмийн зүйл болгон хувиргах хүний үйл ажиллагааны үр дүнд бүтээгдсэн шалгарсан үнэт зүйлсийн тогтолцоо юм. Энэ ойлголтын үүднээс соёлыг биет ба биет бус соёл хэмээн ангилж үздэг. Биет соёл нь материаллаг үйлдвэрлэл, хөдөлмөрийн үйл ажиллагаатай шууд холбоотой түүний үр дүнд бүтээгдсэн үнэт зүйлс юм.

Соёл бол хүний оршихуйн үндэс, оршин байх арга болно. Хүний оршихуй бол философийн хүн судлалын нэг үндсэн ойлголт юм. Хүний оршихуй нь хамрах хүрээ өргөн бөгөөд өөртөө хүний амьдралын олон үзэгдэл, үйл явцыг багтаадаг ойлголт билээ.

Хүний оршихуйн цөм болдог үзэгдэл бол соёл мөн. Соёлын агуулгад хэл, мэдлэг, үнэлэмж, бэлгэдэл, хэм хэмжээ, итгэл үнэмшил, ёс заншил, урлаг зэрэг олон чухал элемент багтдаг. Соёл бол хүний оршихуйн үндэс, оршин байх арга гэдгийг соёлын агуулгыг бүрдүүлэгч үндсэн элементүүдээс тодорхой харж болно. Үүний нэг тод жишээ бол соёлын амин сүнс болсон хэл юм.

Хэл бол соёлын нэг үндсэн элемент, түүний суурь бөгөөд хүний хөгжлийн үндэс болдог. Хэл бол өргөн утгаараа хүний оршихуйн арга, хамгийн гол шинж, хүний үйл ажиллагаа юм. Ф.Энгельсийн үзлээр, "Хэл бол хүнийг буй болгосон хүчин зүйл. Хүн зөвхөн хэлтэй болсноороо хүн болжээ"⁶.

Хэл нь хүний оршихуйн үндсэн үзэгдэл бөгөөд соёлыг бүтээх, хадгалах, харилцах, дамжуулах, хөгжүүлэх гол үүрэгтэй. Соёлоо хадгална, хамгаална, хөгжүүлнэ гэвэл төрөлх эх хэлээ эрхэмлэн дээдэлж сурах хэрэгтэй. Учир нь эх хэл бол үндэсний соёлын ноён оргил, үнэт баялаг мөн. Нэг соёлыг нөгөө соёлоос ялгах чухал хүчин зүйл нь хэл мөн. В.Гумбольдтын үзлээр, "Миний ард түмний хэлний хүрээ хязгаар миний үзэл бодлын хүрээг тодорхойлно. Хэл бодит ертөнцийг тусгаад зогсохгүй, хүний оршин байгаа онцлог орчинг ч тодорхойлно."⁷

Хүний амьдрал, үйл ажиллагааны бодит илэрхийлэл нь хэл юм. Хэл нь хүмүүсийн харилцааны болон ойлгохуйн арга хэрэгсэл, аман болон ярианы үйл ажиллагаа мөн. Манай ард түмэн "хүн хэлээрээ, мал хөлөөрөө" гэж хэлдэг нь хүн хэл яриагаар харилцаж, ойлголцдог болохыг цэцэн үгээр хэлжээ.

Оршихуй нь сурсан зүйлээсээ үлэмж хамаардаг амьтан бол хүн юм. Биологийн хувьд генээр хүнд дамждаггүй боловч амьдралын явцад түүний олж эзэмшсэн, сурсан бүхэн соёлд хамаарна. Тэгэхээр биологийн төрөл зүйл болохын хувьд хүний оршихуй сурсан зүйлээсээ ихээхэн хамаардаг гэсэн үг. Иймд хүнийг биологи-соёлын амьтан⁸ хэмээн онцлох нь бий.

Хэл бол хүмүүс хоорондоо ойлголцох гол орчин юм. Энэ талаар Х.Г.Гадамер "Хүн ертөнц хоёрыг нэгтгэн холбогч бөгөөд ойлгохуйн оногдохуун болж байдаг ахуй бол хэл юм. Угтаа хүн, ертөнцийн харилцаа хэлний хүчин зүйлсээр нөхцөлдсөн байдаг тул ойлгох боломжтой байдаг"⁹ гэж үзсэн.

Хэл бол биологи үндэстэй соёлын үзэгдэл мөн¹⁰. Хүний тархи, амны хөндий, хоолойн анатоми бидний хэл яриаг биологийн үүднээс боломжтой болгоно. Нөгөө талаас хэл нь соёлын бүтээгдэхүүн билээ. Хэл нь хүнийг амьдралын бусад төрлийн амьтдаас ялгаж өгдөг хосгүй зүйл билээ. И.Г.Гердерийн үзлээр, "Хэл бол хүний оюун ухааныг хөгжүүлэх хэлбэр мөн".

Хэл хүмүүсийг бие биетэй нь харьцах бололцоо өгдөг ч харилцаанд бас саад тотгор учруулдаг. Хэлний олон янз байдал энэ саадын нэг томруун жишээ юм.

⁵ Т.Дорждагва. Соёл судлал. УБ., 2013.142 дахь тал

⁶ Ф.Энгельс. Байгалийн диалектик. УБ., 1982

⁷ Гумбольдт, В. Избранные труды по языкознанию. М., 1984.

⁸ Emily Schultz, Robert Lavenda, Cultural Anthropology: a perspective on the human condition (California: Mayfield Publishing, 5th ed, 2001), p.4.

⁹ Х.Г.Гадамер "Истина и метод: Основы философской герменевтики" пер.с.нем. М.,1988. с.448-150

¹⁰Ц.Нямсүрэн, Т.Энхтунгалаг. Хэл соёлын цөм болох нь-"Философи, шашин судлал" Эрдэм шинжилгээний бичиг. №277/38/. УБ., 2007

Хэлний соёл бол хувь хүний соёлын чухал үзүүлэлт юм. В.Гумбольдтын үзлээр, “Хэл бол хүнийг бүтээгч үйл явц мөн.”¹¹ Иймд бид өөрсдийн хэл ярианд ямагт анхаарал хандуулж, хянаж байх учиртай. Ярианы соёл нь зөвхөн алдаа, мадаггүй цэвэр ойлгомжтой ярих чадвараас гадна үгийн баялагтай байх, харилцан ярилцагчаа ойлгож сонсох, бусдын саналд хүндэтгэлтэй хандах, тодорхой нөхцөл байдалд тохирсон оновчтой үг хэллэг сонгон хэрэглэх, наргиан хошигнолыг ойлгох зэрэг олон чадвараар хэмжигдэнэ.

Соёлын агуулгад нэг чухал бүрдэл хэсэг нь хэм хэмжээ юм. Хэм хэмжээ бол юуг хийж болох, юуг хийж үл болох заагийг тодорхойлж, хүний амьдрал, үйл ажиллагааг зохицуулж, нийгэмд эмх цэгц дэг журмыг тогтоож өгдөг нийтлэг хууль дүрэм мөн. Хэм хэмжээг албан ба албан бус хэм хэмжээ гэсэн хоёр төрөлд хуваан үздэг. Албан хэм хэмжээний жишээ гэвэл, хууль эрх зүйн хэм хэмжээ эсвэл төрийн болон төрийн бус байгууллагуудын дотоод дүрэм журам гэх мэт. Хэн нэгэн албан ёсны хэм хэмжээг зөрчсөн тохиолдолд хууль, дүрэм журамд заасны дагуу хариуцлага заавал хүлээнэ.

Албан бус хэм хэмжээ нь нийтлэг эрх ашиг сонирхолыг илэрхийлдэг бөгөөд албадлага хэрэглэдэггүй онцлогтой. Үүний тод жишээ нь, ёс суртахууны жирийн хэм хэмжээ юм. Ёс суртахууны хэм хэмжээ нь олон зуун жилийн турш үеэс үед уламжлагдан, хэвшиж хүмүүсийн өдөр тутмын амьдралын бичигдээгүй хууль болсон хэм хэмжээ юм.

Ёс суртахууны хэм хэмжээ нь ёс суртахууны соёлын бүтцэд чухал байрыг эзэлдэг. Учир нь ёс суртахууны хэм хэмжээ бол хүмүүсийн өдөр тутмын амьдрал үйл ажиллагааны харилцааны хамгийн нийтлэг, түгээмэл зан чанаруудын илэрхийлэл юм. Хүмүүс ёс суртахууны жирийн хэм хэмжээг сахихгүй бол нийгмийн амьдралын ердийн харилцааг ч зохицуулахад төвөгтэй болно. Ёс суртахууны хэм хэмжээ¹² нь хүн хүнтэйгээ харилцах харилцааг зохицуулахаас гадна хүмүүсийн биеэ авч явах соёлыг төлөвшүүлнэ.

Үнэлэмж нь соёлын салшгүй нэг элемент бөгөөд хүний оршихуйд зохицуулагч, чиглүүлэгч чухал үүрэгтэй байдаг. Хүний үйлдэл бүхэн үнэлэмжтэй холбоотой. Үнэлэмж түгээмэл шинжтэй бөгөөд хос хосоороо байдаг. Тухайлбал, сайн ба муу, сайхан ба муухай, үнэн ба худал, буян ба нүгэл, шударга ба шударга бус, гэх мэт. Үнэлэмж бол үнэлгээ төдийгүй, бас хүмүүсийн үйлдлийн утга учрыг илэрхийлдэг ойлголт юм.

Сайн ба муу хэмээх үнэлэмж нь ёс суртахууны үнэлэмж бөгөөд бидний өдөр тутмын амьдралд өргөн хэрэглэгддэг билээ. Ер нь сайн ба мууг ялгаж сурах явдал олон талын ач тустай юм. Тийм өөрийн үнэлэмж байхгүйгээс болж, сайныг муу гэх, мууг сайн хэмээн төөрөлдөх явдал их байгаа бөгөөд тэр нь сөрөг үр нөлөө ихтэй байдаг. Энэ талаар Чингис хааны билиг сургаалд: “Саруул ухаанаас өөр сайн нөхөр үгүй, мунхаг уураас өөр муу нөхөр үгүй”¹³ хэмээн өгүүлсэн буй. Бид сайн суралцах, сайн хүүхэд байх, сайн багш, сайн засаглал, сайн ажил, сайн ном сурах бичиг, сайн найз нөхөд, сайн эх, эцэгтэй байхыг хүсдэг. Сайн хүнийг тодорхойлогч гол шинжүүд нь ухаалаг, хөдөлмөрч, эелдэг эвсэг, шударга, өглөгч өгөөмөр сэтгэлтэй, өөдрөг үзэлтэй, бусдыг зөв ойлгож, тусалж дэмжиж чаддаг, хичээнгүй нямбай хариуцлагатай зэрэг олон шинж байдаг. Манай өвөг дээдэс үр хүүхэддээ “Сайн явах санааных”, “Сайныг санаж, мууг мартаж явах учиртай” хэмээн сургадаг.

Хүний амьдралд сайн зүйл чухал хэрэгтэй бөгөөд олон буй. Гэвч бас хүний амьдралд тэдний үзэл бодол, зан суртахуунд хэвшсэн муу дадал зуршил цөөнгүй. Ийм муу зүйлсийг танин мэдэж, жигших, улмаар засч залруулах нь олон талын ач тустай.

Эн тэргүүнд бидний жигших муу зүйлс юу вэ? Уур хилэнг жигших хэрэгтэй. Хэрэггүй, жижиг зүйлд битгий цухалдаж бачимд. Учир нь уураар эхэлсэн бүхэн ичгүүрээр төгсдөг. Хүн уурандаа хэлэх ёсгүй үг хэлэх, хийх ёсгүй үйлдэл хийчихсэн байдаг. Дуулгаваргүй занг жигших хэрэгтэй. Биеэ тоох, онгирох, сагсуурах нь олон алдаа гаргахын үндэс болдог тул үүнийг жигшиж явах хэрэгтэй. И.Кантын үзлээр, “Биеэ тоох явдал олон ухаантай хүний солиотой болгосон”. Иймд хэзээ ч ямар ч нөхцөлд бүү сагсуур, бүү ихэрх. Хэт аминч, хувиа бодох үзэл нь ямар ч тохиолдолд өөрийн эрх ашгийг чухалчилж, бусдын эрх ашгийг хохироож, бусдыг өөрөөсөө холдуулдаг, найз нөхөдгүй болгодог муу зүйл тул тийм байдлыг жигших учиртай. Олон ааш гаргах, овилгогүй, худалч, хуурамч хувирамтгай зан байдлыг жигших нь чухал. Учир нь “Худалч хүн худалдаа живж үхдэг”, “Зальт хүн эцсийн эцсийн цэст өөрийгөө мэхэлдэг” юм. Салан задгай, эмх замбараагүй байдлыг жигших хэрэгтэй. Учир нь ийм

¹¹ Гумбольдт, В. Избранные труды по языкознанию. М., 1984.

¹² Р.Дарьхүү, Г.Нарантуяа. Ёс зүй. УБ., 1998

¹³ Мөн тэнд

байдлаас болж цагийг дэмий өнгөрөөх, хуурамч чанаргүй зүйл хийх, залхуурах, өнөөдөр одоо хийх зүйлийг маргааш, дараа гэж хойш тавих, амжилт бүтээл бага болдог. Тэр хэмжээгээр сайн сайхан амьдрах боломжоо алдсаар байдаг юм. Хэнэггүй, ичгүүргүй занг жигших учиртай. Яагаад гэвэл ийм хүмүүс өөрийн бурууг зөвтгөж, бусдын өмнө буруугаа хүлээдэггүй, бусдад аймшиг түгшүүр төрүүлдэг. Хэрвээ та нар гэм буруутай зүйл хийсэн бол өөрт чинь хэцүү байсан ч бусдаас уучлал гуйж, буруугаа хүлээж сур. Адгийн амьтад л нүүрэн дээр магтаж, нүднээс далд муулдаг. Иймд хүнийг далдуур муулахыг жигших хэрэгтэй.

Сайхан ба муухай хэмээх үнэлэмж бол гоо сайхны үнэлэмж юм. Сайхны тухай ойлголт янз бүр байдаг. Сайхан гэж юу вэ? Сайхан бол хүний амьдралын хэрэгцээ, зорилго, утга учир, эрхэмлэл мөн. Сайхан бол хослол төгөлдөр, зүй зохист, хэм тэгш, эмх цэгцтэй байдал, дэг журам зэргийг илэрхийлдэг. Муухай бол сайхны эсрэг ойлголт юм.

Буян ба нүгэл бол шашны үнэлэмж юм. Буян бол хүний үйл үйлдэл, ёс суртахууны эерэг, өөдрөг тал, зөв үнэлгээ, баримжаалал бөгөөд бусдын тусын тулд өөрийн биеэ зориулж, сайн үйл хийх явдал юм. Буддын сургаалд арван цагаан буян, арван хар нүгэл гэж бий. Буддын шашны үзлээр, “Хүн бол бие, хэл, сэтгэл гурвын нэгдэл бөгөөд эдгээрийг цэвэр ариун байлгах хэрэгтэй”. Хүн бүхэн нүглийг тэвчиж, буяныг хичээх нь хувь хүний төдийгүй, нийт нийгмийн хөгжил, дэвшил, сайн сайханд чухал ач холбогдолтой юм.

Шударга ба шударга бус хэмээх үнэлэмж. Эртний Грекийн философич Сократын хэлснээр, “Сайн хүн гэж шударга хүнийг хэлдэг юм. Шударга бус чанар нь ядуу доройн шинж юм”. Шударга байх гэдэг бол аливаа зүйлд зүй ёсны дагуу хандах, хүмүүсийг алагчлахгүй байх, адил тэгш хандах ёс, соёл юм. Шударга хүн, шударга төр, шударга өрсөлдөөн, шударга шийдвэр, шударга шүүх гээд бидний амьдралд олон зүйлд шударга ёс хэрэгтэй. Хүн төрөлхтний ёс суртахууны нэг чухал чанар нь шударга ёс мөн. Шударга ёс нь хүмүүсийн аливаа үйл явдал, төрийн хуулийн заалт, ёс суртахууны нийтээр даган баримталдаг хэм хэмжээнүүдийн дагуу цэвэр ариун байх явдал мөн. Шударга ёс нь ардчилал, хүнлэг ёсны хэрэгжих гол нөхцөл, үндэс болдог. Шударга ёс нь хүмүүсийн тэгш эрх, эрх чөлөөтэй, үнэн мөнөөрөө байх эерэг, зохистой ёс суртахууны шаардлага мөн. “Шударга явдал гэгээн, хуурамч явдал харанхуй” байдаг. Нийгмийн шударга ёс нь зөвхөн ёс суртахууны үнэлэмж төдий биш, уг үнэлэмжийг хэрэгжүүлэхэд саад болох аливаа бэрхшээлийг даван туулж, тэгш байдал тогтооход нэг гол хэрэгсэл болдог. Шударга ёсны гол шаардлага нь хувь хүний, иргэний, нийгэм-улс төрийн, хөдөлмөр-эдийн засгийн үзэл санаа, хууль эрхийн үйл ажиллагаанд үнэнч, эрх тэгш ёсыг хөдөлбөргүй баримтлах явдал мөн.

Шударга ёсны эсрэг зүйл бол шударга бус байдал юм. Шударга бус байдал нь хуурах, худал хэлэх, биеийн амрыг харах, бага хийж, их авахыг эрмэлзэх, бусдын амжилтыг үгүйсгэх, дутагдлаа өмөөрөх зэргээр илэрдэг. Хүн төрөлхтөн бүхий л үеийн туршид шударга ёсны төлөө тэмцэж, ийм үзэл санааг дээдэлж иржээ. Шударга бус байдал нь хэзээд хүний нэр төрийг гутаадаг, үнэ цэнэгүй, хэрэггүй зүйл болно. Иймээс бид шударга ёсыг эрхэмлэх нь чухал.

Ёс заншил бол түүхэн урт удаан хугацаанд хэвшин тогтож, уламжлан дагаж мөрдөх болсон нийгэм, бүлгүүд, хувь хүний аж төрөх ёс, харилцааны ерөнхий загвар, нийтлэг хэм хэмжээ болдог баримтлал юм. Ёс заншил нь хүнийг хүмүүжүүлэн сургадаг, хүний муу зан чанар, муу сэтгэлийг засаж сайжруулж, хүн төрхтэй болгодог. Иймд ёс заншлаа мэдэж хүндэтгэн, түүнийг амьдрал, үйл ажиллагаандаа чанд мөрдөж, хэвшүүлэх нь чухал. Энэ талаар ахмад үе маань “Ёсыг зөрчвөл гэмд унана, гэмд унаваас гэсгээлт үзнэ”, “Усыг нь уувал ёсыг нь дагах”, “Хүн ёсыг дагадаг, нохой ясыг дагадаг” хэмээн сургадаг билээ.

Гэтэл өнөөгийн нийгэмд хүмүүс монгол ёс заншлаа мартаж, тэрхүү уламжлалт ёсыг үл тоомсорлох, зөрчих явдал жирийн үзэгдэл болж, хүний муу сэтгэл, авир араншин их цэцэглэж байна. Тухайлбал, хүн чанар, хүнлэг ёс алдагдаж, хүндэтгэх ёсыг уландаа гишгэж, хүмүүсийн харилцаанд үл итгэх, үл ойлголцох, хэнийг ч үл хайрлах, бусдыг гутаан доромжлох, хэт хувиа хичээх, хэдэр хэрцгий ааш гаргах зэрэг сөрөг үзэгдлүүд их газар авах болов. Ийм сөрөг үзэгдлүүдийг багасгах нэгэн чухал арга зам нь хүүхэд залуучуудад аль болох багаас нь хүний сайхан ёсыг танин мэдүүлж, итгэл үнэмшил тогтоох, улмаар амьдралд нь хэвшил, зуршил болгох явдал юм. Сайн зуршлыг өөртөө төлөвшүүлж, муу зуршлаасаа бага багаар салах нь чухал ач тустай.

Ёс суртахууны соёл нь хувь хүн болон нийгмийн бүлгүүдийн ёс суртахууны мэдлэг, итгэл үнэмшил, үнэлэмж, зарчим, хэм хэмжээ, харилцааны хэлбэр, хүний ёсонд боловсорсон байдал, биеэ авч яваа байдал зэргийн нийлбэр цогц юм. Ёс суртахууны соёлын нэг үндсэн зарчим нь “өөртөө

хүсч буй зүйлийг өрөөл бусдад хүс”, “өөртөө хүсэхгүй зүйлийг өрөөл бусдад бүү хүс” хэмээх алдарт зарчим билээ. Энэ зарчмын гол утга нь хүн өөрийгөө бусадтай адилтгаж, харилцагчийнхаа байранд өөрийгөө тавих нь хүнийг танин мэдэх, хүн хүнээ зөв ойлгох явдал юм.

Бид харилцааны явцад бусад хүмүүсийн дотоод ертөнцөд нэвтрэн орж, түүний бодол санаа, мэдрэмж, сэтгэл хөдлөл, зан чанарыг хүлээн авах чадвартай байх нь чухал. Ийм чадварыг өөртөө төлөвшүүлэхэд хүнлэг ёс, хүн чанар, эелдэг, хатуужил тэвчээртэй байх, хашир хянамгай, нямбай байх, даруу төлөв байх, хариуцлагатай байх, тахимдуу, элэгсэг найрсаг, эв эеийг хичээх зэрэг ёс суртахууны соёлын хэм хэмжээг сахиж, амьдралдаа хэвшүүлэх нь ихээхэн ач тустай. Эндээс үзвэл, ёс суртахууны соёл бол харилцааны соёлын үндэс, гол цөм юм.

Соёл бол хүмүүс болон нийгмийн бүлгүүдийн хоорондын харилцааны зөв зохистой хэлбэрүүдийг төлөвшүүлэх хэрэгсэл юм. Америкийн эрдэмтэн Э.Холлын үзлээр, “Соёл бол харилцаа, харилцаа бол соёл юм”¹⁴. Учир нь өргөн утгаар үзвэл, харилцаа бол бусдыг танин мэдэх, мэдээлэл солилцох, хүнийг хөгжүүлэх, төлөвшүүлэх, харилцан хүртэн хүлээн авах, харилцан ойлголцох, хамтын үйл ажиллагааг зохицуулах, хүмүүсийн хооронд хувийн болон ажил хэргийн идэвхтэй холбоо тогтоох, харилцан үйлчлэн нөлөөлөх зэрэг олон талт хэрэгцээг хангаж байдаг үйл явц юм. Үүнээс үзэхэд, бид харилцааны явцад зөвхөн мэдээлэл солилцоод зогсохгүй, бие биедээ эергээр нөлөөлж, зөв ойлголцох, өөрийгөө болон бусдыг хөгжүүлэх, хамтарч ажиллах явдал чухал ажээ. Ийм байдал нь мэдээллийн хэлбэр, агуулга, мэдээлэгчийн хувийн онцлог, хүлээн авагчийн талаарх түүний төсөөлөл, үнэлэмж, итгэл үнэмшил, түүнд хандах хандлага, мөн тэрхүү харилцаа явагдаж буй бусад бүх нөхцөлөөс хамаарна.

Харилцааны соёл гэж юу вэ? Харилцааны соёл бол хүн орчиндоо харилцах, амьдралаа жолоодох урлаг, ухаан мөн. Харилцааны соёл нь бие хүний хувьд хөгжин төлөвшиж, идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулах нэг хэлбэр юм. Харилцааны соёл бол бусадтай харилцах, мэдээллийг дамжуулах болон солилцох, санаа бодол, сэтгэл хөдлөлийн мэдрэмжээ солилцох арга чадвар билээ. Хувь хүний ийм арга чадвар нь хэдий чинээ сайн байна, тухайн хүний өөртөө болон бусдад хандах хандлага төдийчинээ үр дүнтэй, эерэг байх болно. Мөн түүнчлэн харилцааны соёл бол хүний дотоод соёлын гадаад илрэл ч гэж хэлж болно. Тухайн хүний хувцаслалт, биеэ авч яваа байдал, ярианы соёл, дохио зангаа зэрэг олон зүйлээс тодорхой харагддаг.

Харилцааны соёл юунд хэрэгтэй вэ? Харилцааны соёл нь хувь хүний сэтгэл зүйн болон зан чанарын сөрөг, сул талыг засч залруулахад чухал ач холбогдолтой. Энэ талаар эртний хятадын философич Сүнз хэлэхдээ: “Хүн төрөлх чанараараа хорон муу шинжтэй байдаг. Хүн төрөлхийн мунхаг, агаа жетөөч, ашиг олзонд дуртай байдаг. Үүнийг засч сайжруулахад соёл зайлшгүй хэрэгтэй.”¹⁵ гэжээ. Энэ бол хувь хүн төдийгүй, ер нь хүмүүсийн харилцааны элдэв зөрчил, мөргөлдөөнийг зохицуулах, зөв ойлголцох, нийгэмд сэтгэл зүйн болон ёс суртахууны эерэг уур амьсгал бүрдүүлж, улмаар хувь хүнийг хөгжүүлж боловсруулахад соёл чухал болохыг үндэслэсэн хэрэг юм.

Харилцааны соёл хувь хүний хөгжлийн түвшинг илэрхийлэх нэг гол үзүүлэлт мөн. Харилцааны соёл нь хүн хүн төрхөө танин мэдэх, өөрийгөө болон бусдыг үнэлж харилцах арга, хүмүүнлэг ёсны захиргаа, хүн ёсны ухаан юм. Ийм арга, ухаанд суралцахгүйгээр хүн шиг амьдрах, бас алдар нэр, амжилтад хүрэх бололцоогүй билээ.

Соёлын нэг элемент болох бэлгэдэл бол хүний бүтээл төдийгүй хүний амьдралд хүчтэй нөлөөлдөг зүйлийн нэг юм. Энэ талаар Э.Кассирер хэлэхдээ: “Хүний ертөнц бол бэлгэдлийн ертөнц юм.”¹⁶ Хүн чухамхүү бэлгэдлүүдийг бүтээн хэрэглэх замаар өөрийгөө хэн болохыг харуулж, хувийн ертөнцөө бүтээдэг. Бэлгэдэл бол хэлний дохио тэмдгээс цааш нь хоёр дахь “мета-хэл” бүтээдгээрээ зөвхөн оюун ухаант хүмүүнд заяасан эрдэм чадал болно. Э.Кассирерын үзлээр, “Бэлгэдэл бол хүний мөн чанарыг танин мэдэх түлхүүр юм. Хүний мөн чанар соёлын ертөнц буюу бэлгэдлийн ертөнцөд хэлбэршин төлөвшдөг”¹⁷.

Утга бол соёлын чухал элемент мөн. Тийм ч учраас соёл бол утгын ертөнц хэмээн үздэг. Хүн төрөлхтний бүтээсэн бүх зүйл нь тодорхой нэр хаяг, зүс тэмдэг, бэлгэдэл зэргийг өөртөө шингээн оршихуйн утга агуулга болдог. Эрнст Кассирер овог аймгуудын хэл, домог, шашин, урлаг зэрэг соёлын үзэгдлүүдийг судалсны үндсэн дээр “Символын хэлбэрийн тухай философи” хэмээх

¹⁴ Hall.E.Culture as communication. N.Y. 1954. p.101.

¹⁵ Р.Дарьхүү. Г.Эрдэнэбаяр. Философийн түүх. УБ.,2014. 29 дэх тал

¹⁶ Ernst Cassirer. (1944) An Essay on Man. New Haven: Yale University Press.

¹⁷ Мөн тэнд.

бүтээлээ бичжээ. Энэ бүтээлдээ соёлыг янз бүрийн бэлгэ тэмдгүүдийн (хэл, бичгийн хэл, урлаг, шинжлэх ухаан гэх мэт) нэгдэл гэж үзсэн. Тэрээр хүн бол “Хүн бол бэлгэдлийг бүтээдэг амьтан”¹⁸ гэж тодорхойлсон юм.

Бэлгэдэл бол хүн сайн сайхныг хүсч тэмүүлэх орчинг бүрдүүлэх, хүнийг хөгжүүлэх, улмаар хүний амьдралыг эмх цэгцтэй, утга учиртай болгож байдаг чухал зүйл юм. Бэлгэдэл нь хүмүүний хүмүүнлэг чанар илрэн хэрэгжих түүхэн тасралтгүй үйл явц, түүний үр дүн мөн. Жишээлбэл, Монгол Улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдлын бэлгэ тэмдэг нь Төрийн сүлд, туг, далбаа, тамга, дуулал мөн. Эдгээр нь манай ард түмний түүхэн уламжлал, хүсэл тэмүүлэл, эв нэгдэл, цог хийморийг илэрхийлсэн утгатай байдаг. Монголын нэгдсэн тулгар төрийн уламжлалт Их цагаан туг нь Монгол Улсын төрийн хүндэтгэлийн бэлгэдэл мөн. Ийнхүү соёлын ертөнц бол хүний хөдөлмөр, оюун ухаанаар бүтээгдсэн бэлгэ тэмдгийн ертөнц юм.

Бэлгэдэл нь биет юмс үзэгдлийн тодорхой шинж чанарыг харуулсан түүнийг төлөөлөн илэрхийлж болохуйц дүр буюу түүнийг илэрхийлсэн агуулга, харилцаа, ойлголт мөн. Жишээлбэл, өнгөний бэлгэдэл нь улс орнуудад өөр өөр утга, агуулгыг илэрхийлдэг. Мөн дүрсний бэлгэдэл, тооны бэлгэдэл, Бэлгэ дэмбэрлийн үг, хэллэгээс үүнийг тодорхой ойлгож болно.

Монголын бэлгэдэл бол Монголчуудын сайн сайхныг хүсэн мөрөөдөж, түүнийгээ эрхэмлэн дээдэлж ирсэн соёлын нэг хэсэг юм. Цагаан сарын баяр бэлгэдлийн баяр юм. Шинийн нэгнээс эхлээд л дандаа бэлгэтэй сайхан үгсийг ярилцаж, ирэх жилийн өнгө, явдлыг бэлгэдэж, сайн сайхны талаар бодож, сайхан зүйлийг мөрөөдөж, илүү сайныг төлөвлөн ярилцаж, амжилт бүтээлийг бие биедээ амаар бэлгэдэж бэлэглэж байдаг. Цагаан сараар бие биендээ нүдэнд нь харагдтал сайн сайхныг ерөөж бэлгэдэж байдгаараа цагаан сар сайхан баяр билээ.

Бэлгэдэл нь төрийн, тооны, өнгөний, дүрсийн, үгийн гэх мэт олон төрөл хэлбэртэй байна. Төрийн бэлгэдэл нь улс гүрний нэр, туг далбаа, төрийн сүлд, төрийн дуулал, үндэсний мөнгөн тэмдэгт, төрийн дээд шагнал зэрэг болно. Тухайлбал, олон улсын чанартай арга хэмжээнд тухайн улсыг төрийн далбаа нь төлөөлөн мандаж, төрийн дуулал нь эгшилдэг.

Монголчууд аливаа юм хоёроос бүрэлдэж, үржин төлждөг хэмээн хоёрын тоог бэлэгшээх, таван тансаг идээ, таван мэдрэл, таван хошуу мал гэх зэргээр тавын тоог эрхэмлэх, есөн эрдэнэ /алт, мөнгө, шүр, сувд, оюу, номин, тана, ган, зэс /, есөн цагааны бэлэг /найман цагаан морь, нэг цагаан тэмээ/, есөн мэнгэ, хүйтний ес, бөөгийн ёсны ерэн есөн тэнгэр зэрэг есийн тоог бэлэгддэг.

Өнгөний бэлгэдлийн хувьд Монголчууд үндсэн өнгөөс цагаан, хөх, улаан, шар, ногоон, хар өнгийг тохирох зүйлсээр нь бэлэгшээж иржээ. Ялангуяа цагаан өнгийг цэвэр ариун, сайн сайхны бэлгэдэл, мөн мөнхжингийн утгаар илүү их бэлэгшээдэг юм. Жишээ нь: төрийн туг цагаан өнгөтэй. Цагаан сар, есөн цагааны бэлэг, цагаан идээ, цагаан сэтгэл, арван цагаан буян, гэх мэт. Хөх өнгийг мөнх тэнгэрийн өнгө гэдэг. Хөх Монгол, хөх судар, хөх цэнхэр хадаг. Улаан өнгө нь халуун дотно өнгө, гал голомтны бэлгэдэл, мандан бадрахын бэлгэдэл юм. Мандах улаан нар, бадрах улаан гал, жаргалтай хатны хацар улаан. Ногоон өнгө нь байгаль, газар дэлхий, бэлчээр, ой модыг бэлгэддэг. Нялх ногоо, арц, оюу эрдэнэ зэрэг нь цөм ногоон өнгөтэй. Шар өнгө нь алтан эрдэнийн өнгө, нарны бэлгэдэл бөгөөд ламын шашны эрхэмлэдэг өнгө юм. Хар өнгийг Монголчууд гашуудлын болон муу юмны өнгө хэмээн үздэг. Муу санаатай хүнийг хөө шиг хар сэтгэлтэй гэдэг.

Дүрсийн бэлгэдэл нь хээ, угалз, нар, сар, мал, ан амьтан, эд юмсын гадаад төрх байдлаар янз бүрийн утга санаа илэрхийлдэг өвөрмөц соёл мөн. Монголчуудын дүрсийн хамгийн эрхэм нандин бэлгэдэл нь манай улсын төрийн сүлд мөн. Төрийн сүлд нь ариун цагаан өнгийн бадам цэцэг суурьтай, төгсгөлгүй үргэлжлэн дэлгэрэх түмэн насан хээгээр хөвөөлсөн, мөнх тэнгэрийг бэлгэдсэн дугариг хөх дэвсгэртэй байна. Сүлдний төв хэсэгт Монгол улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, цог хийморийг илтгэсэн алтан соёмбо, эрдэнийн хүлгийг хослуулан дүрсэлсэн байна. Сүлдний хүрээний магнайн хэсэгт эрт, эдүгээ, ирээдүй гурван цагийг бэлгэдсэн хүслийг хангагч чандмань эрдэнэ, доод хэсэгт эх газрыг төлөөлсөн ногоон өнгийн уулан хээ, ашид дэвжихийн өлзий хутаг оршсон хүрдийг тус тус дүрсэлнэ. Хүрдийг хадгаар дээдлэн сүлжсэн байна.

Үгийн бэлгэдэл нь хүмүүс бие биедээ урам зориг нэмсэн утга бүхий бэлэгдлийн үгс өргөн хэрэглэдэг ёс заншилтай шууд холбоотой юм. Монголчууд “Ашдын бэлгээс амны бэлгэ” хэмээн үг яриандаа бэлгэ дэмбэрэлийн үгс түгээмэл хэрэглэдэг сайхан уламжлалтай. “Номонд мэргэн, нойронд сэргэг, үйлэнд уран, үгэнд цэцэн, хуулинд шударга, дайнд баатар, далайд усч сайн хүн болоорой”. Ном уншиж байвал: “Эрдэм их болог, ойлгоц сайн болог”

¹⁸ Ernst Cassirer. (1998) Philosophy of Symbolic Forms. New Haven: Yale University Press.

Соёл хүний оршихуйд буюу амьдралд ямар хэрэгтэй вэ? Энэ талаар доктор Б.Пүрэвсүрэн “Соёлын философи”¹⁹ бүтээлдээ: “Соёл нь иргэншил дэх ашиг хөөцөлдсөн прагматик шинжийг саармагжуулан зөөллөж, даван туулахад тус дөхөм үзүүлэн, хүнийг дээдлэх ёсыг гол зорилгоо болгодог” гээд, соёл нь хүний амьдралд олон талт үүрэгтэй болохыг тэмдэглэжээ. Соёлын үндсэн үүрэг нь хүнийг бүтээх буюу хүмүүнжүүлэх, оюунжуулах явдал юм. Харин соёлын гол үүрэг нь гэвэл: харилцааны, зохицуулах, танин мэдэхүйн, хамгаалах, мэдээллийн, хуримтлуулах, үнэлэмжийн, нэгтгэх ба салгах олон талтай байдаг.

Монгол соёл бол монгол хүний оршихуйн үндэс, үнэт зүйл мөн. Гэтэл өнөө үед хүүхэд залуучууд монгол соёлын талаар ойлголт бага, гадаадын соёлыг хэт шүтэх болсон байна. Энэ хэрээр монгол хүний үнэ цэнэ буурч байгааг онцгой анхаарах цаг болжээ. Монгол хүнийг монголоор нь байлгах, түүний үнэ цэнийг дээшлүүлэхэд монгол соёлын үүрэг ач тус их билээ. Иймд монгол соёлоо хайрлан хамгаалж хөгжүүлэх нь манай улс үндэсний эн тэргүүний тулгамдсан асуудлын нэг болж байна.

Хүн бол соёлын ертөнцөд аж төрж байдаг. Хүний оршихуйг түүний буй болгосон соёлгүйгээр төсөөлж болохгүй. Соёл бол хүний оршихуйн үндэс, үнэт зүйл бөгөөд хүний оршин байх арга хэлбэр юм.

НОМ ЗҮЙ

1. Гумбольдт, В. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984
2. Р.Дарьхүү. Харилцааны соёл ба харилцааны ёс зүйн харилцан хамаарлын асуудалд- Соёл судлаач багш нарын үндэсний V семинар. 2007
3. Р.Дарьхүү. Нийгмийн тухай мэдлэг. УБ., 2014
4. Р.Дарьхүү. Г.Эрдэнэбаяр. Философийн түүх. УБ., 2014
5. Т.Дорждагва. Соёл судлал. УБ., 2013
6. Ernst Cassirer. (1944) An Essay on Man. New Haven: Yale University Press
7. Ernst Cassirer. (1998) Philosophy of Symbolic Forms. Yale University Press.
8. Lycan, W. G. (2000). Philosophy of Language: A Contemporary Introduction. New York, Routledge.
9. Б.Пүрэвсүрэн. Соёлын философи. УБ., 2012
10. Сепир. Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993.

ABSTRACT

Human society exists in the cultural universe. We can not claim to be humans without the culture we had created.

Culture is main root of existence and treasure and is presented as the tools of human race survival.

¹⁹ Б.Пүрэвсүрэн. Соёлын философи. УБ., 2012. 9 дэх тал